

Oponentský posudek na disertační práci

Mgr. Luboše Krninského

(Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta)

Osobnost učitele v souvislosti se strategiemi zvládnání zátěžových situací a její vliv na edukaci

Posudek vypracovala: Doc. PhDr. Isabella Pavelková CSc.

Předložená disertační práce má 264 stran a 31 stran příloh (přílohy jsou funkční a přehledně uspořádány). Po formální stránce má práce všechny náležitosti: čestné prohlášení, strukturovaný obsah, český i anglický abstrakt, logicky uspořádanou teoretickou i výzkumnou část, diskuzi a seznam literatury. Seznam literatury obsahuje 131 titulů (103 českých či do češtiny přeložených a 28 v angličtině či němčině), nad psychologickou literaturou převažuje pedagogická literatura. Některé tituly mají spíše popularizačně- vědní charakter.

Volba tématu a cíl práce. Autor se v práci zaměřuje na učitele, konkrétně na zmapování a učitelovo prožívání zátěžových situací ve výuce. Pozornost věnuje souvislostem mezi zvládnáním náročných školních situací a vybranými osobnostními charakteristikami učitelů. Jednoznačně je nutné tuto volbu pozitivně ohodnotit, a to zvláště v dnešní době, kdy je vše, co se kolem učitelů a školy děje, problematizováno, rozkolísáno, otevřeno mnohým otázkám a kritickým výpadům. Závažnost situace narůstá i tím, že jsou učitelé zároveň považováni za klíčového aktéra proměny školy v kontextu „společnosti vědění“ či „učící se společnosti“, kdy se mění požadavky na vzdělání, jeho pojetí a pojetí učitelství. Silným tématem dnešní školy je tedy „znejistění učitele“, bez hlubšího porozumění učitelské profesi to podle mého názoru již nejde. Autor zvolil náročné, ale inspirující téma, které je stále nedostatečně probádané.

Obsahové zpracování (otázky, připomínky, náměty pro diskusi). Autor v teoretické i empirické části dokazuje, že umí pracovat s odbornou literaturou. Citace a parafráze správně obsahují odkazy, které jsou uvedeny v souhrnu literatury. Práce je tradičně členěna na

teoretickou a empirickou část (teoretická část: 61 stran, empirická část: 180 stran). Teoretická část je logicky uspořádána a je tvořena přehledem základních poznatků souvisejících se zvoleným tématem. Oblasti (učitelská profese, vyučovací metody a organizační formy výuky, doporučení pro efektivní vyučování a řešení výukových potíží) se opírají spíše o pedagogickou odbornou literaturu a seznamují nás i s výzkumy v těchto oblastech. Je dobře, že autor zařadil i kapitolu, která se věnuje didaktické činnosti učitele. Očekávala jsem psychodidaktickou analýzu jednotlivých metod a organizačních forem pod zorným úhlem náročnosti pro učitele (preferencí z hlediska žáků, tlaku na využívání „nových“ metod, rizik z hlediska kázně a podobně), to však kapitola splňuje jen částečně, spíše přináší určitá doporučení pro efektivní vyučování, jakoby se již před výzkumem vědělo, co učitelům doporučit. U přehledu dosavadních výzkumů byl samozřejmě autor postaven do velice těžké situace, protože výzkumy v této oblasti mají různou úroveň, jdou různě do hloubky a opírají se o různou metodologii (již samotné použití uzavřených a otevřených otázek může vést u tohoto tématu k velmi odlišným zjištěním). U autorů dochází k překrývání či nejasné návaznosti jednotlivých konstruktů a bez přesného vysvětlení dochází k nedorozuměním. Mám svým způsobem kacířskou myšlenku: „Nepřeháníme to s vyzdihováním toho, co všechno by měl učitel dělat, jaký by měl být, v čem všem by se měl rozvíjet?“ Místo abychom učitelům pomohli nahlížet učitelskou profesi s jejími možnostmi, nároky, rozpory, ohroženími. Pomohli jim při hledání, s jakým typem chápání svého učitelství se ztotožní, jak se učitelství zmocní, jinými slovy poznat jejich učitelskou specifiku, uvědomit si varianty a alternativy, mezi kterými se budou rozhodovat a které mohou dále rozvíjet. Tuto poznámku si dovoluji proto, že u autora cítím velkou citlivost pro složitost tématu (pravděpodobně získanou osobní zkušeností z učitelské praxe či z arteterapeutických zdrojů) a bylo by škoda jí více nevyužívat. Oblast motivace a emocí a částečně i oblast copingových strategií při zvládnutí stresu se již více opírají o psychologickou literaturu, za zvláště zdařilou považuji část věnovanou emocím.

Jako funkční předpolí pro empirickou část mohla být v teoretické části věnována větší pozornost psychologickým tematizacím konceptů zátěžových situací pro učitelskou profesi. Pro další práci v dané oblasti bych doporučila hlubší vhled například do učitelských nejistot a dilemat, které učitelská činnost přináší. Jde o rozpory, jež je nemožné překonat jednou pro vždy, učitelé se s nimi musí naučit žít, rozpoznat je a podle situace je znovu a znovu řešit.

Některé rozpory jsou pro učitelství konstitutivní, tj. nelze si bez nich učitelství představit. Inspirujícím podnětem by pro autora mohl být i hlubší vhled do oblasti „implicitních teorií učitele“, jejich zrod, možnosti diagnostiky, případně možnosti jejich ovlivnění. Autorovi nelze vytknout, že se těmto otázkám nevěnoval, pozornost je těmto otázkám však věnována především z pohledu pedagogiky.

V empirické části autor formuloval hlavní otázku: Jaký je vztah mezi osobností učitele a zvládnutím náročných situací v průběhu výchovně-vzdělávacího procesu. Pro kvalitativní část autor předkládá dalších sedm otázek, které se spíše než hledání vztahu mezi osobností a zvládnutím náročných situací (tohoto problému se týká jedna otázka) vztahují k dalším důležitým otázkám jako je vnímání učitelské profese, zmapování náročných situací a jejich prožívání. V části, kde se autor opírá o kvantitativní metodologii, jsou výzkumné otázky (hypotézy) již více zaměřené na hledání shod a rozdílů v osobnostních charakteristikách a především v copingových strategiích u učitelů a běžné populace respektive u mužů a žen.

Výzkumný soubor. Autor pracoval se dvěma skupinami respondentů, jejich výběr byl dán dostupností. První skupinu, která se účastnila vícepřípadové studie, byla tvořena učiteli z jedné školy. Šlo o šest učitelů, tři z těchto učitelů se zúčastnili již výzkumu v bakalářské práci. Jak sám autor konstatuje, šlo pravděpodobně o velmi dobré učitele, kteří byli ochotni se takového výzkumu zúčastnit. Pasportizace školy je uvedena a vyplývá z ní, že jde o školu s tendencí k inovacím. I když kvalitativní část práce přináší velmi zajímavé výsledky, je nutné tuto specifičnost vzorku při interpretaci mít na paměti, zvláště jde-li o tak citlivé téma na sociální desiderabilitu jako je vztah k profesi, zvládnutí náročných situací atd. Není tedy možné výsledky zobecňovat. Autor si je těchto omezení vědom a při interpretaci postupuje korektně. Nechci podceňovat upřímnost respondentů a jejich schopnost sebereflexe, ale musíme počítat s tím, že učitelé často vědí, co mají říkat, co se hodí říkat. Toto riziko však v práci snižuje pestrost použitých metod a jejich neobvyklost (například koláže), při jejich interpretaci se prokázala autorova arteterapeutická zdatnost. Druhou skupinu (kvantitativní část) tvořilo 128 respondentů (98 žen a 30 mužů). Původní úmysl oslovit učitele prostřednictvím vedení škol nevyšel, jde o zkušenost, s níž se musí vyrovnat v současnosti mnozí výzkumníci. Využito proto bylo kontaktů autora. Rozdáno bylo 299 sad, navrátilo se 128. Soubor se skládá z učitelů 2. st. ZŠ (někteří respondenti měli zkušenost se středními

školy či prvním stupněm). Obdobně jako u výzkumů s žáky se ukázalo, že nejmenší ochota je vyplňovat otevřené otázky.

Použité metody. Jak s metodami využívanými v kvalitativní části tak v kvantitativní části výzkumu souhlasím, jde o promyšlený, logicky provázaný sled metod, které se potencionálně doplňují a někdy dovysvětlují některá zjištění či otevírají nové otázky. K metodám mám jen dvě drobné připomínky. Test z publikace *Antistresový program pro učitele* (Hennig, Keller 1996) je učitelům velice dobře znám a je poměrně průhledný a z hlediska určitého zkreslení zranitelný. Za důležitější připomínku považuji využití příkladů při zjišťování zátěžových situací při vyučování (obdobně příklady u otázky č. 3 a č. 6) v testu vlastní konstrukce. Příklady jsou výstižné, ale návodné, zvláště v kontextu výše zmíněné neochoty vyplňovat otevřené otázky.

Metodologie výzkumu. Práce má teoreticko-empirický charakter. Vlastní výzkum má podobu smíšeného výzkumu, kombinace kvalitativních i kvantitativních postupů. Autor tuto strategii používá ve prospěch využití možností respektive omezení rizik obou přístupů. Zvláště při volbě tzv. „vícepřípadové studie“ v kvalitativní části (polostrukturované rozhovory, pozorování výuky, tematické koláže, ...) spolu s vybranými údaji z osobnostních dotazníků, které tvořily základ kvantitativní části výzkumu, se tak autorovi otevřel prostor hlubší analýzy specifičnosti učitelské profese a pestrosti vzdělávacích situací, ve kterých učitelé pracují. Zároveň tento přístup pravděpodobně podkřývá nejen, jak bylo již výše naznačeno, určité limity obou postupů, ale napovídá i zdroje nepřesvědčivosti některých starších výzkumů, které pro porozumění učitelské profesi přinášely sice zajímavá zjištění, které jsou ale ve školní praxi jen velice těžko využitelné. Doporučuji, aby se autor nad těmito otázkami ve svých příštích výzkumech více zamyslel, mimo jiné také proto, že teoretické koncepty v dané oblasti zatím nejsou dostatečně přesvědčivě přeneseny do operačně realizované podoby.

Výsledky a jejich prezentace. Jak již bylo naznačeno, práce si klade celou řadu cílů a skládá se z několika výzkumných šetření. Bylo tedy značně náročné udržet tuto rozklenutost pod patřičnou kontrolou a dobrat se nějaké zřetelné, smysluplné pointy. Z tohoto hlediska bylo rozumné rozhodnutí autora rozdělit prezentaci výsledků do dvou částí (kvalitativní a kvantitativní část). Dílčí výzkumy pravděpodobně kopírují také logiku výzkumné práce autora

v čase a dávají čtenáři vhled do badatelského uvažování autora. Zároveň však tímto rozdělením vzniklo určité riziko separátního prezentování výsledků jednotlivých částí. Autor toto riziko částečně snižuje v jednotlivých „snímcích“ šesti učitelů. V diskusi, kde bychom čekali hlubší elaboraci a propojení obou částí, však autor spíše jen opakuje odpovědi na jednotlivé dílčí otázky. Je však nutné konstatovat, že na cíle a výzkumné otázky (hypotézy) bylo odpovězeno. Práce přináší celou řadu zajímavých výsledků, a to v popisu školní reality, zároveň otvírá i nové otázky souvislostí mezi osobností učitele a jeho vnímáním náročných výukových situací respektive způsobů jejich řešení.

Doporučení pro další práci. Autorovi jednoznačně doporučuji ve výzkumné činnosti v dané problematice pokračovat. Některé výsledky realizovaných výzkumů přesahují školní kontext a jsou podnětné pro řešení obecnějších copingových strategií, využívaných při zvládnání stresu. Na druhé straně školní prostředí je natolik komplikované a specifické (například pro žáky a učitele je svázáno s úkoly - cíli a přitom z vyučování v podstatě není úniku), že přebírání tradičních strategií zvládnání stresu není pro školní stres a práci učitelů dostačující. Autorovi práce bych doporučovala hlubší proniknutí do psychologických kontextů zkoumané oblasti. Mimo jiné se ukazuje nutnost hledání nových teoretických konstruktů copingu ve škole, které by následně byly operacionalizované v metodách, což zároveň předpokládá velkou práci se standardizací metod atd. Na závěr si dovoluji mírně moralizující poznámku, která není výtkou autorovi, ale výzvou pro nás všechny výzkumníky. V oblasti vzdělávání mohou velmi silně ovlivňovat interpretaci výsledků obecně postulované předpoklady o dobré („dokonalé“) škole. Pomocí výzkumů bychom neměli hledat potvrzení toho, čemu věříme. Při interpretaci dat je velmi důležitá jejich analýza – reflexe východisek a postupů získávání dat, takzvaná nutnost „jít za data“.

Formální úprava. Práce je psána výstižným, kultivovaným způsobem s minimem překlepů. Grafická úprava je promyšlená.

Otázky pro obhajobu:

- Autor navazuje na svou bakalářskou práci, v čem vidí největší vědecký posun mezi výsledky z bakalářské práce a výsledky z práce disertační?
- Jaké nové otázky autorův výzkum otevřel pro další vědeckou práci v dané oblasti?

ZÁVĚR

Celkově hodnotím disertační práci Mgr. Luboše Krninského kladně. Práce splňuje požadavky kladené na disertační práci na JU v Českých Budějovicích. Odpovídá svým rozsahem, obsahem i způsobem zpracování. Doporučuji, aby po zdárném zvládnutí obhajoby před stanovenou komisí, byl jejímu autorovi Mgr. Luboši Krninskému udělen vědecký titul PhD.

V Praze 2.8.2017

Doc. PhDr. Isabella Pavelková, CSC.